

INVOKÁCIÓ

TVERDOTA GYÖRGY

József Attila sok verset írt valamilyen alkalomra. Lehet, hogy meglepő lesz, amit mondok: az egyik ilyen alkalmat Jézus születése vagy a kis Jézus ünneplése szolgáltatta számára. Ismerünk tőle olyan fiataalkori darabot, amely a *Karácsony* címet viseli, s amely ünnepi áhítatot áraszt: „Fölöttünk csengőn, tisztán énekel az ég.” Akad közöttük társadalmi láttelel, mint a *Betlehem*, amely az ünnep dalát: „Mennyből az angyal! – zeng öt atyafi”, meglehetősen ironikusan kezeli. De vidám, kedves, játékos hangot is meg tud ütni, mint a nemrégiben elhunyt unokahúga, Makai Zsuzsika születésére írt *Betlehemi királyok*. „Úgy hallottuk, megszületél, / szegények királya lettél” – fordul Gáspár király a betlehemi kisdédhez. De a sorozat nem fejeződik be a költő radikális baloldali fordulata után sem, amint ezt a valószínűleg 1932 végén született *Invokáció* című verse bizonyítja. 1936-ban, élete utolsó karácsonyára nem verse született, hanem egy József Attila életét modellül választó Móricz-novella címe hirdeti, mit jelentett a *Nagyon fáj* költője számára 1936 végén a keresztény világ nagy örömnépe: *Karácsonykor jobban fáj*. Ez a fájdalom végül legyőzte őt: a következő karácsonyt már nem érte meg, a várakozás heteiben úgy érezte, neki már nincs csoda, amire várnia érdemes lenne, és önként vetett véget életének. Talán ez a tragikus válasz az, ami karácsony-köszöntőit kissé zárójelbe tette.

Jézus születésére, a Megváltó eljövetelére várakozó versei közül most az *Invokációt* érzem a legizgatóbbnak: a költő halálára és a téli örömnépre ennek a rejtélyes, nyugtalanító költeménynek a felidézésével szeretnék emlékezni. Hogy mi teszi ilyen izgatón rejtélyessé ezt a művet, a harmadik strófa első négy sora jól szemlélteti: „Óh hogy fetreng a nagy este! Erdős öléből sötéten dől a vér. / Az orvos szerint százhusz milliónak nem jut egy falat kenyér. / Ama százhusz millióban, mely a hold-zsupp földte ölban rongyaiba váj, / Megszületett az a Gyermeke, kit nem véd sem Isten, sem Király –.” Az első sor vöröslő téli naplementét fest, amelyre mintha az asszonyi vajúdás, a kinnal történő gyermekszülés képe másolódna rá. A második sor a százhusz millió éhezőt idézi föl, akiből származik, és akikért majd feláldozza magát a Gyermeke, akit a negyedik sor szerint „nem véd sem Isten, sem Király”. Ez az utoljára idézett tagmondat világítja meg, hogy a vers refrénje: „Énekelni oly nehéz itt, énekel a munkások dalát!” melyik dalra utal. A munkásmozgalom himnuszáról, az *Internacionáléről* van szó, annak két sorára játszik rá az *Invokáció*: „Védmező nincs felettünk, / se Isten nem véd, se király!”

A Megváltó, akire a vers beszélője vár, a szegények, éhezők, az ölban elszállásoltak Jézusa, a proletár kis Jézus, a „piros kisdéd”, akit a *Külvárosi éj* vasöntője álmodik az ércformákba. Nem új dolog a munkásmozgalomban az öskeresztény és a kommunista eszmék rokonítása, legfőljebb az érett József Attila költészetében

jelentőségteljesen újszerű mozzanat ez, amely nemcsak a *Külvárosi éj*ben, de *A város peremén*ben is megjelenik, a „föl a szívvel”, a „sursum corda” buzdításában. A kétezer éves és a fájdalmasan aktuális, a munkásság programja és az egyetemes, örök szegénység ügye kapcsolódik tehát össze ebben a képletben. Karácsonyi üzenetének felidézésével ma is az *Invokáció* szerzőjének az emlékét bontjuk ki az ideológiai tömbrehabilitáció kozmetikázása mögül, aki műszerét, a szót az újra kitermelődő szegények, a még mindig „éhes proletár” érdekében emelte föl.

A vers különössége távolról sem merül ki ebben a paradox keresztényi öskommunista üzenetben. Ha lehet, ennél még inkább megszólítja a mai olvasót a vers hőséne a beszédhelyzete, amelyet a kezdő sor már felvázol: „Énekelni oly nehéz, hol kíváncsi szemek figyelnek.” A sor első fele ünnepélyes, emelkedett hangütésű: „Énekelni oly nehéz...”, a második fele hétköznapi, banális szituációt idéz: „kiváncsi szemek figyelnek.” Nyilvános helyen vagyunk, ahol jelen van egy zárt szubkultúra, az *Internacionálét* éneklő, politikailag egységes munkásközösség, és jelen vannak e közösséghez nem tartozó, közömbös, sőt talán barátságtalan, fölényes, gunyoros személyek: polgárok, értelmiségiek, bohémek. Ismerjük ezt az élethelyzetet. Részt veszünk egy közösségi szertartásban, ahol számítanak teljes odaadásunkra, és közben magunkon érezzük a kívülállók fürkésző, vizsgáztató, talán meglepett tekintetét, akik nem osztoznak velünk az ünneplő, gyászoló, emelkedett vagy megrendült hangulatunkban. A helyzet akkor különösen érzékeny, ha mi egyúttal valami módon beletartozunk ebbe a kívülálló, hűvösen szemlélődő közösségbe is, s részt vevő, elkötelezett énünket egyúttal ezzel a külső szemmel is látjuk. Pontosan tudjuk, mint vélekednek rólunk a „kiváncsi szemek”. Választanunk kell: átadjuk-e magunkat a külső tekintettel talán nevetséges, szánandó, mindenesetre esendő közösség belső értékrendjének, vagy restelkedünk, amiért kívülről e közösség részeként ítélnék meg bennünket.

A lírai én láthatóan ilyen szituációban találja magát. A vers címe, *Invokáció*, minden bizonnyal erre utal. Szó szerint fohászkodás a Múzsához, hogy legyen bennünk erő elmondani azt, amire elszántuk magunkat, de itt fohászkodás, erkölcsi erő összpontosítása és a hozzánk hasonló társak erre történő biztatása történik, hogy teljes figyelmünkkel és odaadásunkkal álljunk helyt a közösség együttes fellépésében, a gunyoros külső tekintetek kereszttüzeiben is: „Mégis, elfogódva bár, / Fújd el dalod, zengd a munkások dalát.” A dal eléneklése csak külső megnyilvánulása annak a parancsnak, hogy a szertartásban résztvevő megnyíljon az őt körülvevő kisközösség felé: „Nyisd meg szived” – szólítja fel magát és társát az éneklő. Nem elég énekelni, közösséget is kell vállalni. Nem tudom, milyen konkrét élethelyzet hívta elő ezt a fohászkodást, amelynek tárgya: felhívás arra, hogy a munkásközönsséggel együtt énekeljük el az *Internacionálét*. Valamilyen nagygyűlésen vagyunk? Egy előadáson veszünk részt, ami énekléssel kezdődik? Nem tudhatjuk, és ez ma már valóban mellékes.

A lényeg az, hogy a lírai én választás elé kerül: kivel vállaljon közösséget? Milyen irányban induljon el? A munkások felé? A százhusz millió felé, akinek nem jut egy falat kenyér? Vagy maradjon kívül? Álljon be a „Hölgyek, urak, ismerősök” közé? Mosolyogjon rájuk, „mint barát?” Az előbbiektől nem várhat semmit, ellen-

kezőleg: ők várnak tőlünk segítséget, támaszt. Az utóbbiak? „Rájuk vagy utalva” – mondja ki a vers azt az egyszerű tényt, az önzés szempontját, ami százból kilencvenkilenc embernek segít a döntésben. De a mérleg helyrebillentéséhez hozzájárul egy döntő belátás, amelyet a lírai én tud vagy tudni vél a figyelő kíváncsi szemek gazdáiról: „Ez itt körül mind ellenség, gondold meg jól, az nyugalmat ad.” – Majd hozzáteszi: „rebbentsd meg a kíváncsiak gúnyos csapatát.” A megfontolások ugyan korántsem mellékesek, de ami dönt, az a szív: „Ismered a modern pszichológiát, – / Szíved elől nincs menekvés. Énekeld a munkások dalát!”

Van azonban a versnek még egy elgondolkodtató részlete. A kíváncsiak gúnyos csapatáról, a hölgyekről, urakról, ismerősökről olvassuk: „S mintha néznének egymást ablakon át / – Csörrenjen meg az az üveg! Énekeld a munkások dalát!” Vajon miért kell, hogy az üveg megcsörrenjen? Ez a történet József Attilánál majdnem mindig a lázadással függ össze. Olykor egyéni lázadással, mint a *Koldusokban*: „Egy kirakatot még ma betörök!” Vagy valamilyen elemi szükséglet sürgető kielégítésének vágyával: „mint déligyümölcs-kirakat üvegét / öklével a vágy ha bevágja.” Néha pedig a kollektív lázadás része az ilyen deviáns magatartás: „kirakat üvege-idő – – / Hol az az éles szélű kő? / Hol az a fagyos vasdarab? / Vágd bele! Zúzd be! Lépj belé!...” Nincs mit szépíteni rajta: József Attila logikája a harmincas évek elején a lázadás logikája volt.

Csak hogy 1932 vége felé, az *Invokáció* keletkezése táján, a *Téli éjszaka* születése idején változik a kép. A katasztrófális fordulat, a nácik győzelme Berlinben, az illegális kommunista párt verdiktje a költő kizárásáról Budapesten még nem következett be, de a téli alkony képe feltűnően komor, balsejtelemmel telített hangvételű: „Tekints körül e tört síkon, melyre kövér falkában épp betör a homály. / Nincs ideje a vigadásnak, ládd, a nap is feldöntött pohár.” A lázadás lendülete félbemarad, eljön az eszmélet ideje, a megfontolás, az újragondolás válik aktuálissá. A Babits Mihályhoz forduló [*Magad emésztő...*] néhány hónap múltán, 1933 tavaszi hónapjaiban már ennek az újragondolásnak a következtetéseit vonja le: „Most már értelek.” – mondja a polgári költőnek. Nincs lényegi különbség a „kíváncsi tekintetek” gazdái és „a hold-zsupp földte ólban” tengődő éhezők között: „Igy él a gazdag is, szegény is, / így szenvedünk te is meg én is.” Aki néhány hónapja azzal nyugtatta meg magát, azzal oldotta elfogódottságát, hogy „Ez itt körül mind ellenség”, hamar belátta, hogy akit ellenségnek vélt, az lehetséges szövetséges volt: „Pörös felek / szemben álltunk, de te szintén / más ügyben, más talaj felett / tanuskodtál, mint én.” Az ablaküveg csörgése az *Invokáció*ban, bármilyen okból következett is be, lehet, hogy azt a szigetelő réteget törte szét, amely megakadályozta, hogy a „hölgyek, urak, ismerősök” egyikében-másikában felfedezzük azt a társat, akivel lehet, hogy mégiscsak összetartozunk: „Világomon, mint üvegen át / hallgattam új álmod madara dalát. / Azt hittem, annyi az ének, / amennyi a magány üvegének / vastag tábláin átszüremlik.” Bizonyos, hogy az *Invokáció* születése táján, esetleg kicsivel később az üvegtábla összetörése immár nem a forradalmi lázadás cselekedete volt, hanem a magány üvegének, az egyetemes szenvedés más alanyaitól elszigetelő hangfalnak a lerombolását jelentette.

Mit változtat a vers e részletének ilyen vagy olyan irányú értelmezése? Semmit és nagyon sokat egyszerre. Semmit, mert József Attila szolidaritás vállalása az éhező százhusz millióval ezután sem változott meg, leküzdve elfogódottságát, a munkások dalát ezután is együtt énekelte velük. Ugyanakkor nagyon sokat, mert képessé vált „a kíváncsiak gúnyos csapatától” megkülönböztetni azokat, akik ha más ügyben is, de hozzá hasonlóan vállalták a tanúságtételt.

Az *Invokáció* különösségét az adja, hogy határon áll, határt jelez. A költő 1932 végén eljutott érett költészete első szakaszának csúcspontjára. Forradalmi, lázadó líráját, ha a bizonytalan keltezésű, vagy 1932 őszi vagy 1933 tavaszi születésű *A város peremén* című ódát tekintjük a végső magaslatnak, változatlanul nem folytathatta. 1932 karácsonyán elindult egy olyan úton, amely költőként, ha lehet, még magasabb csúcsokra juttatta, de amely szakadékba is vihette volna. Az *Invokáció*, ez a forradalmi karácsonyi köszöntő ezen a kockázatos ponton áll. Nem sorolják a költő nagy versei közé, amit folyton idéznének vagy szavalnának. Valóban nem tartozik közéjük. Ehhez túlságosan zsúfolt, túlságosan széttartó elemekből tevődik össze, túlságosan sokféle sugallatot tartalmaz, amelyek nincsenek eléggé összehangolva. Noha a kolozsvári *Korunk* közölte, mintha félkész termék lenne. Mégis úgy gondolom, hogy egyfajta nagyság nem tagadható meg tőle. Hű tanúságtétel arról, hol tartott József Attila költőként, gondolkodóként fél évtizeddel a halála előtt.